

*Н.Ю. Брюховецька, д.е.н.,
О.А. Чорна, к.е.н.,
О.А. Богуцька, к.е.н.*

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КАПІТАЛІЗАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН ¹

У сучасних умовах економіки України, що характеризується нестійкими тенденціями розвитку та постійними інституціональними змінами, впливом інтеграційних процесів та політичної нестабільності, дестабілізацією економіки на сході країни тощо, вагоме місце посідає розвиток підприємств і забезпечення їх капіталізації в таких умовах.

Розвиток підприємств та забезпечення їх капіталізації визначаються станом і розвиненістю інституціонального середовища. Ураховуючи той факт, що незалежна Україна є відносно молодою державою, її інституціональне середовище є досить суперечливим і перебуває у стані становлення, постійно трансформується під впливом багатьох факторів.

На розвиток підприємств і бізнесу впливають не тільки формальні правила, але і неформальні регулятори, норми ведення бізнесу, що дозволяє власникам підприємств отримувати певні, іноді короткострокові, ефекти та прибутки. Існування неформальних правил стримує формування і закріплення правових ринкових умов і регуляторів ведення бізнесу та нагромадження капіталу, націлених на перспективу.

¹ Дослідження виконано в рамках НДР ІЕП НАН України «Методи розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств в умовах інституціональних змін» (2012-2015 рр., номер держреєстрації 0112U006882).

На сьогоднішній день вагомими перешкодами на шляху розвитку підприємств є: превалювання інтересів влади над інтересами суспільства; поширення практики нехтування правами економічних агентів; використання владних повноважень для одержання надприбутків представниками великого бізнесу; лобіювання інтересів певних великих господарських структур тощо.

У зв'язку з цим необхідне дослідження інституціональних умов і факторів, що впливають на розвиток та забезпечення підприємств промисловості України в сучасних умовах, визначення концептуальних положень інституціональних змін, які відбуваються у промисловому розвитку.

Дослідження проблем забезпечення капіталізації та впливу інституціональних змін на діяльність підприємств базується на працях вітчизняних і зарубіжних учених.

Особливості функціонування підприємств з точки зору інституціональної економічної теорії розглянуто Т. Вебленом, Р. Коузом, Д. Нортон, А. Олейником, В. Дементьевим, В. Вишневським, [1-6] та ін. Дослідження інституціональних змін та інституціонального середовища висвітлено в роботах Г. Клейнера, В. Вольчика, А. Шаститко, Я. Бережного [7-10]. Основні напрями інституціонального аналізу фірм, розуміння підприємств як способу координації та місця трансакції досліджено в роботах Г. Саймона, О. Вільямсона, Р. Нуреева, І. Булеева та ін. В Україні особливості капіталізації з позицій інституціоналізму розглянуто І. Булеевим, Н. Брюховецькою, А. Гриценко, А. Чухно [11-18] та ін.

Результати аналізу наукових розробок свідчать про недостатню вирішеність проблеми функціонування українських підприємств промисловості в умовах невизначеності та їх адаптації до інституціонального середовища. Потребує додаткового дослідження вплив інституціонального середовища, інституціональних факторів та перетворень на формування методів капіталізації промислових підприємств, а також поведінку суб'єктів господарювання.

Метою статті є обґрунтування концептуальних положень розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств з урахуванням інституціональних змін.

Результати аналізу дозволили виділити ряд проблем, що обумовили негативні тенденції та незадовільну ефективність промислового виробництва, а саме:

несприятлива для українських виробників кон'юнктура світових товарних ринків, що зумовила слабкий зовнішній попит і зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію. Так, низький зовнішній попит призвів до зменшення протягом останніх років обсягів виробництва таких експорторієнтованих галузей економіки, як металургія (на 5,8%), – машинобудування (на 13,8%), виробництво хімічних речовин та хімічної продукції (на 17,5%);

високі ціни на імпортовану сировину для окремих галузей промисловості. Так, висока ціна на природний газ для України знижує конкурентоспроможність хімічної продукції. Висока ціна на нафту та імпортне мито, що знижує рентабельність виробництва нафтопродуктів, призводять до скорочення виробництва на українських нафтопереробних підприємствах;

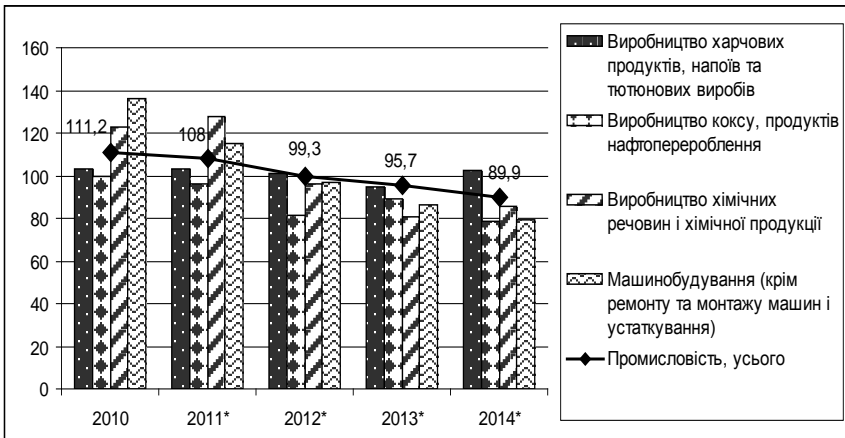
скорочення інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання. Наслідком гальмування інвестиційних процесів стало зниження попиту на продукцію машинобудування, металургії, будматеріали тощо, що не дозволило компенсувати втрати зазначених секторів за рахунок звуження зовнішнього попиту;

скорочення експорту, що відбулося внаслідок цінової ситуації на основних експортних ринках, вичерпання наявних можливостей постачання на експорт окремих груп товарів, проблем з отриманням сировини для виробництва експортованої продукції, а також певних експортних обмежень.

Станом на кінець 2014 р. індекси промислової продукції, що характеризують створений у промисловості обсяг валової доданої вартості за факторною вартістю як у цілому по промисловості так і за окремими видами виробництв, мають тенденцію

до зниження. Так, індекс промислової продукції у 2010 р. до 2009 р. становив 111,2%, тоді як у 2014 р. до 2013 р. – 89,9 %. Суттєво знизилися індекси в галузі машинобудування: у 2010 р. до 2009 р. індекс становив 136,1%, у 2011 р. до 2010 р. – 115,4, у 2012 р. до 2011 р. – 96,7, у 2013 р. до 2012 р. – 86,4%, а на кінець 2014 р. індекс промислової продукції становить 79,4% до 2013 р., що свідчить про зниження обсягу валової доданої вартості підприємств машинобудування (рис. 1).

Ураховуючи той факт, що у 2009 р. фінансовий результат як за всіма видами діяльності до оподаткування, так і в промисловості мав від’ємні значення, відповідно: -45011,3 та -4760,7 млн грн, темпи зростання у 2011 р. становили 209,5% за всіма видами діяльності та 187,9% у промисловості.

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

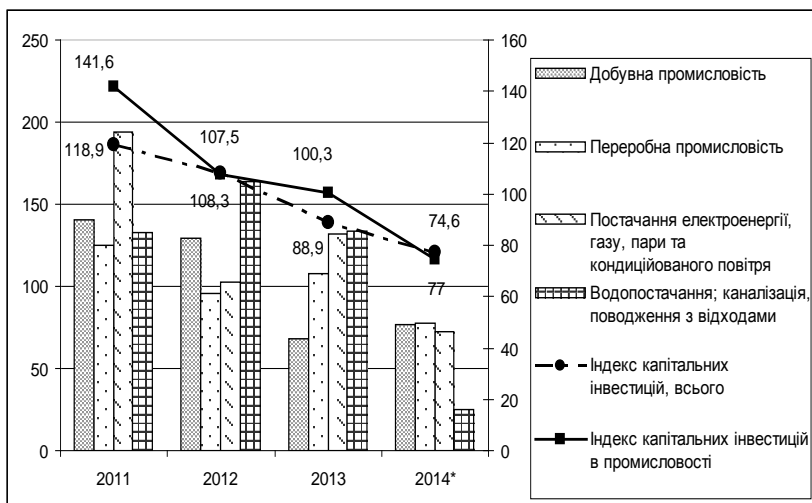
Рис. 1. Індекси промислової продукції за окремими видами діяльності, % до попереднього року (складено за даними Державної служби статистики України [19])

У 2012 та 2013 рр. темпи зростання мають показники нижчі за 100 та свідчать про зменшення фінансових результатів (у 2012 р. – 83,4% за всіма видами діяльності, 35,7% у промисловості; у 2013 р. – 22,4% за всіма видами діяльності, 54,06% у промисловості). У січні-вересні 2014 р. фінансові результати знову показали від’ємні значення як у промисловості (-79724,0), так і за всіма видами діяльності (-168026,1 млн грн). У цілому за фінансовим результатом діяльності підприємств промисловості кількість прибуткових і збиткових підприємств протягом 2010-2014 рр. має відносну стабільність. Разом з тим у 2014 р. кількість підприємств, які одержали прибуток, знизилась із 62% у 2012 р. до 54%, а кількість збиткових підприємств зросла із 38% у 2012 р. до 46%¹.

Рівень рентабельності операційної діяльності промисловості, який свідчить про загальну ефективність та потенційну спроможність підприємств даної галузі збільшувати власний капітал, протягом 2012-2014 рр. був практично стабільним та становив у січні-вересні 2014 р. 3,3% [21]. Рентабельність операційної діяльності підприємств переробної промисловості перебуває на низькому рівні, коливання спостерігається в межах від 2,8 до 1% [22] за останні 5 років (для порівняння: в Росії рентабельність реалізованих товарів та послуг у переробній промисловості становила у 2013 р. близько 11% [23], у Білорусі – 9,6% [24]).

Стан основних засобів у промисловості залишається незадовільним, про що свідчить динаміка їх зносу. Так, ступінь зносу основних засобів в Україні склав 77,3% у 2013 р. (у 2007 р. – 52,6%), у добувній промисловості – 57,1% (у 2007 р. – 49,8%) [25], показники капітальних інвестицій також знижуються (рис. 2).

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики України [20].

*За січень-грудень 2014 р.; без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Рис. 2. Індеси капітальних інвестицій у промисловості (складено за даними Державної служби статистики України [26; 27])

За продуктивністю праці в промисловості, представленою кількістю валової доданої вартості на одного зайнятого в промисловості Україна відстає від показників Китаю, Білорусі, Росії, на порядок – від показників країн Європейського Союзу (рис. 3). Рівень продуктивності праці в промисловості майже не зростає, що відображає стан слабкої модернізації промисловості, впровадження нових технологій та відсутність стимулів у підприємців до нововведень.

Розрахунки споживання ресурсів у добувній та переробній промисловості України свідчать про вкрай негативний стан використання ресурсів. У добувній промисловості на 1 грн випуску продукції споживається 70-73 коп. ресурсів у 2010-2012 рр. У переробній промисловості ситуація ще гірше –

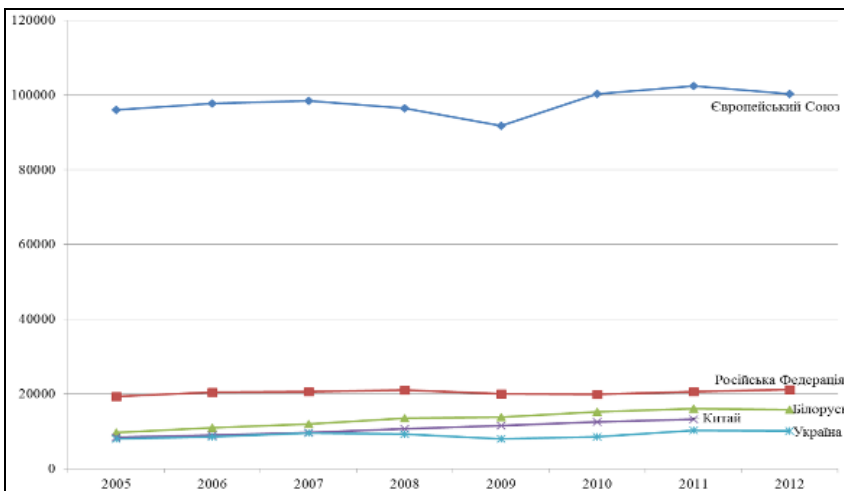

Рис. 3. Продуктивність праці у промисловості України порівняно з іншими країнами (в постійних цінах 2005 р.) дол. США (складено за даними джерел [24; 28; 29])

у ці роки на 1 грн випуску продукції було витрачено 93-94 коп.¹ Така ситуація свідчить про занадто незадовільний стан матеріальної бази у промисловості, високе енерго- та матеріалоспоживання. Енергоспоживання в Україні в даний час є одним із найвищих у світі, зокрема порівняно з країнами ЄС воно в 4 рази вище. Такі обставини є наслідком використання у промисловості застарілих технологій, що споживають у 4-6 разів більше енергії, ніж аналогічні виробництва західних країн.

Більше половини всіх енергоресурсів у промисловості припадає на металургію, яка потребує впровадження енергозберігаючих, сучасних технологій. За 2007-2012 рр. металургією України було зменшено енергоспоживання з 18,8 до 14,2 млн [31], однак причиною цього була не модернізація вироб-

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики [30].

ництва, а різке падіння попиту на світовому ринку, куди експортується близько 70% продукції.

Отже, на сьогоднішній день потрібна структурна та технологічна перебудова промисловості відповідно до формування високих технологічних укладів із низькою енергоємністю промислового виробництва. Суттєвим інструментом підвищення енергоефективності у промисловості має стати системна розробка трьох видів енергетичних балансів: основних енергопродуктів; зведений енергетичний баланс (тис. т нафтового еквіваленту); зведений енергобаланс у вартісному вимірі. Доцільність останнього обумовлюється різними цінами на імпортовані та вітчизняні газ і нафту, залежністю промисловості від імпорту енергоносіїв та необхідністю забезпечення енергетичної безпеки України.

Таким чином, можна підбити підсумки сучасного стану промисловості в Україні:

випуск промислової продукції та фінансовий результат підприємств промисловості мають тенденцію до зниження;

зростає кількість збиткових підприємств;

рівень рентабельності операційної діяльності промисловості є недостатнім – збитковими залишаються такі важливі галузі промисловості України, як металургійне виробництво, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, водопостачання;

показники зносу основних засобів та капітальних інвестицій у промисловості є незадовільними;

рівень продуктивності праці у промисловості майже не зростає, що відображає стан слабкої модернізації промисловості, впровадження нових технологій та відсутність стимулів у підприємств до нововведень;

негативним є стан використання ресурсів у добувній та переробній промисловості України, високе енерго- та матеріалоспоживання.

Україна залишається одним із світових «лідерів» за обсягами прихованого відпливу капіталу з країни. Так, за оцінками Д. Кера, за обсягами приховано виведеного капіталу Україна

посідає 17 місце у світі, втрачаючи щорічно в середньому майже 10 млрд дол. Це свідчить про те, що фактична ефективність ведення бізнесу в Україні є значно вищою за офіційні статистичні дані, проте сформована додана вартість не нагромаджується в національній економіці, а виводиться до інших країн [32, с. 6].

Вихід із складної ситуації, в якій перебуває вітчизняна промисловість, підвищення ефективності промислового виробництва можливе лише на основі системного вирішення існуючих проблем і суперечностей, побудови нової моделі економічного розвитку країни і відповідної промислової політики. У цьому сенсі виникає необхідність пошуку нових напрямів і парадигм розвитку підприємств в Україні.

Досвід світових і європейських компаній свідчить про те, що позитивна динаміка розвитку, зростання капіталізації є інтегральним критерієм оцінки ефективності роботи господарських структур і сприяє підвищенню ринкової вартості, фінансової стійкості, доходів акціонерів та інвестиційної привабливості. Через зазначені причини метою діяльності бізнесструктур стає нарощування капіталізації, що потребує визначення методів розвитку та забезпечення цього процесу з урахуванням національних особливостей ведення бізнесу [33].

Різноманіття підходів до капіталізації підприємств може бути зведене до розуміння її як [34, с. 85]:

процесу залучення ресурсів у ринковий обіг і створення вартості, здатної приносити додаткову вартість;

переведення частини знову створеної вартості у капітал, тобто у вартість, що приносить додаткову вартість;

оцінки вартості підприємства, бізнесу.

У сучасних умовах розвиток обумовлюють не тільки економічні, але й інші фактори – політична стабільність, розвиток науки, культури, розвиненість ринкових інститутів, дотримання законодавства тощо. Отже, важливим є врахування зміни впливу інституціонального середовища на розвиток підприємств промисловості та забезпечення їх капіталізації, оскільки вони сприяють забезпеченню умов господарювання.

Інституціональне середовище слід розуміти як сукупність основних політичних, соціальних і юридичних правил, формальних норм і неформальних обмежень, що утворюють базис для виробництва, обміну, розподілу та споживання [35, с. 5; 9, с. 201-202; 6, с. 85; 36, с. 97]. Воно охоплює всі сфери суспільного життя – економічну, науково-технічну, інноваційну, соціальну та інші, створює фундамент розвитку економіки та суспільства. Інституціональне середовище є сукупністю стійких формальних і неформальних норм (інститутів), обмежень, що існують у суспільстві (формальні – Конституція, закони, укази, нормативні акти та ін.; неформальні – культура, звичаї, традиції, менталітет, інститут корупції тощо; інші рамки поведінки). Засновник інституціоналізму Т. Веблен [1, с. 201] зазначав, що розвиток інститутів є розвитком суспільства. Отже, спільна діяльність людей упорядкована зовнішніми нормами чи інститутами, які постійно змінюються.

В економічній енциклопедії [37, с. 659] зазначено, що інституціональні зміни – це безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних змін та перетворень різних соціальних та економічних інститутів. До таких інститутів належать конкуренція, монополії, держава, профспілки, податки, стійкий спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, права окремих соціальних верств і груп, система відносин між господарюючими суб'єктами та ін.

Зміна інститутів є основою інституціональних змін, функціонування підприємств, формування мотивації до розвитку та забезпечення капіталізації. Необхідність зміни формальних і неформальних норм і правил, які не відповідають сучасним суспільним відносинам та відносинам суб'єктів господарювання, обумовлена тим, що проблеми, пов'язані з ними, можуть не тільки ускладнюватися, але і виходити за правові рамки, створюючи неформальні правила, які виражають інтереси окремих груп. Саме зміна та закріплення формальних правил і норм сприяє легалізації процедур, необхідних для розвитку підприємств, зміни економічних, соціальних та інших відносин, створення основи для взаємодії економічних агентів.

Серед головних напрямів взаємозалежності інститутів й економічного розвитку виділяють такі [8, с. 38]:

ефективні (якісні, розвинені) інститути є основною причиною успішного економічного розвитку (Acemoglu, Johnson and Robinson, 2005; Acemoglu and Robinson, 2012);

згідно з альтернативною точкою зору, хороші (ефективні) інститути виникають тільки в суспільствах, які досягли певного рівня добробуту, що проявляється в достатньому накопиченні людського капіталу (Glaeser, La Porta, Lopez-de-Silanes and Shleifer, 2004).

Найважливішими інституціональними загрозами функціонування підприємств на сьогоднішній день в Україні науковці Національного інституту стратегічних досліджень вважають процедурну переобтяженість економічної діяльності (інституції), ресурсоемність організації підприємства (трансформаційні видатки), стійкість тіньових механізмів (транзакційні видатки). Подолання даних перешкод потребує розв'язання інституціональних проблем в економіці України, що включають комплекс інституціональних загроз, ризиків та інерційних тенденцій у розвитку економіки [10, с. 28, 44-48]:

міжособистісний характер підприємницьких зв'язків (контрактів);

регуляторна переобтяженість ведення господарської діяльності;

дискримінація в економічній діяльності як основа конкуренції на внутрішньому ринку.

Російські науковці В. Вольчик і В. Кот справедливо відзначають, що «поскольку институты можно считать сходными по своей природе с физическими технологиями, следовательно, они могут быть идентифицированы как социальные технологии» [8, с. 40].

Таким чином, фактори інституціональних змін впливають не тільки на розвиток економіки, але і на забезпечення довгострокового розвитку і капіталізації підприємств за рахунок створення відповідних умов. Тому розвиток вітчизняних підприємств промисловості має ґрунтуватися не лише на ши-

рокому застосуванні нових технологій, інновацій, знань, раціональному використанні ресурсів, але і на врахуванні інституціональних факторів, формуванні нового сприятливого інституціонального середовища, використанні всієї сукупності суб'єктів та умов, здатних забезпечувати довгострокове зростання.

Г. Клейнер виділяє три аспекти ролі підприємства в інституціональному процесі [7]:

роль генератора і розповсюджувача виробничих інститутів й угод. Полягає в тому, що діяльність підприємств сама по собі породжує такі необхідні для повноцінності інституціональної структури економіки бінарні та групові відносини, як відносини «принципал – агент», «працедавець – працівник», «працівник – колектив», «працівник – працівник», «постачальник – покупець», «представник постачальника – представник покупця» і багато інших, зокрема, різноманітні спеціалізовані ергономічні й технологічні інститути. Ці інститути розповсюджуються на інші організації як у результаті кадрової міграції, так і внаслідок обміну інформацією та когнітивної діяльності підприємств;

роль інкубатора інститутів. Соціально-економічні інститути, як і інші утворення соціально-економічного характеру, мають життєві цикли з характерними стадіями зародження, розвитку, стагнації, ослаблення та зникнення (ліквідації). Перебіг і зміна стадій цих циклів залежать від різних причин. Проте для стадії початкового розвитку інститутів характерний особливий «експериментально-модельний» етап, який відображає процес розгортання інституту у відносно малому соціальному обсязі. Для переважної більшості інститутів такими сферами експериментального розвитку є сім'я і підприємство як базисні форми організації спільного функціонування індивідів. Соціальні норми отримують повноцінні «права» інститутів тільки тоді, коли вони проходять успішну апробацію на рівні сім'ї, а соціально-економічні – на рівні підприємств;

роль індивідуального інституціонального інтегратора (їдеться про залучення індивідів до складу носія даної норми).

Роль підприємства як організації, що інтегрує індивіда в інституціональні відносини, обумовлена тим, що саме в процесі роботи на підприємстві, колективної цілеспрямованої діяльності індивід проходить ряд необхідних ступенів у соціальному розвитку, перш за все – соціалізації та інституціоналізації. Останнє дозволяє працівникові увійти до співтовариства носіїв різних інститутів, що функціонують у рамках підприємства. Робота на підприємстві формує основи поведінки особи у виробничій структурі, тому підприємство виступає «інститутом інституціоналізації» працівника.

Отже, підприємство в інституціональному процесі відіграє роль генератора і розповсюджувача виробничих інститутів, інкубатора інститутів та індивідуального інституціонального інтегратора, що потребує при забезпеченні капіталізації підприємств використання відповідних механізмів, методів й інструментів управління.

Управління розвитком і капіталізацією підприємств має здійснюватися в рамках цілеспрямованої програми дій, розрахованої на перспективу, – концепції управління. Розроблена концепція управління капіталізацією та стабілізацією економічної діяльності промислових підприємств (рис. 4) містить формулювання цілей, принципів, функцій, механізмів, методів, інструментів досягнення цілей, результат, суб'єкти, об'єкти управління. Відмітною особливістю даної концепції є те, що в ній виявлено державні та суспільні бар'єри на шляху забезпечення капіталізації, обґрунтовано перелік ініціаторів капіталізації – осіб, зацікавлених у збільшенні ринкової ціни підприємства і підвищенні його конкурентоспроможності [16, с. 220].

Таким чином, необхідність використання концептуальних основ розвитку та забезпечення капіталізації підприємств з урахуванням інституціональних змін для розвитку промисловості в Україні на сьогодні вже назріла і тому є об'єктивні причини:

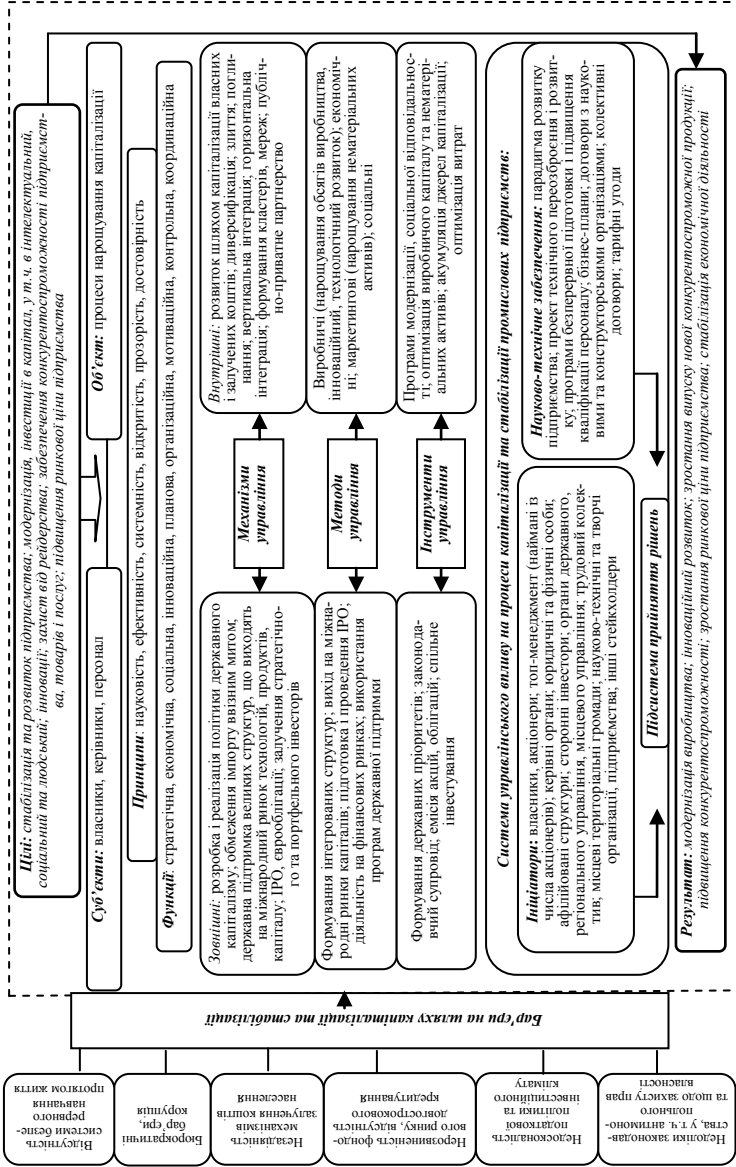

Рис. 4. Концепція управління капіталізацією та стабілізацією економічної діяльності промислових підприємств [16]

скорочення випуску промислової продукції та фінансового результату підприємств;

зростання кількості збиткових підприємств;

знос основних засобів промисловості понад 50%;

низький рівень капітальних інвестицій;

недостатній рівень продуктивності праці;

слабка модернізація промисловості та відсутність стимулів у підприємств до нововведень;

високе енерго- та матеріалоспоживання;

прихований вплив капіталів із країни.

Кожне окреме підприємство відповідно до галузі, життєвого циклу, зовнішніх і внутрішніх чинників та властивостей підприємства як системи повинне вибрати свій власний напрям розвитку та забезпечення капіталізації. Серед методів розвитку та забезпечення капіталізації слід виділити:

методи законодавчого й адміністративного управління та регулювання капіталізації і соціалізації підприємств;

методи підвищення прозорості діяльності підприємств та перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності;

методи формування інвестиційних ресурсів підприємств, у тому числі залучення на фінансових ринках;

формування та використання інтелектуального, людського, соціального капіталу підприємств;

соціальну політику та соціальну відповідальність бізнесу; мотивацію праці власників, менеджменту та працівників.

Використання концептуальних положень щодо управління капіталізацією та стабілізацією економічної діяльності промислових підприємств в умовах змін інституціонального середовища, що включають механізм, методи й інструменти управління, сприятиме розвитку підприємств в умовах невизначеності, нестабільного політичного стану, кризового стану економіки України тощо.

Література

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен [пер. с англ. С.Г. Сорокиной]. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

2. Coase Ronald H. The firm, the market, and the law / Ronald H. Coase. – Chicago: University of Chicago Press, 1990. – 226 p.

3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко, пред. и науч. ред В.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

4. Институциональная экономика / под общ. ред. А. Олейника. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 704 с.

5. Дементьев В.В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ / В.В. Дементьев, В.П. Вишневский // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2010. – Т. 2. – № 2. – С. 81-95.

6. Дементьев В.Е. Квазиинтеграция в фокусе институциональной теории / В.Е. Дементьев // Вестник ГУУ. Серия Институциональная экономика. – 2001. – № 1(2). – С. 84-95.

7. Клейнер Г.Б. Институциональные изменения: проектирование, селекция или протезирование [Электронный ресурс] / Г.Б. Клейнер. – Режим доступа: <http://kleiner.ru/skrepk/institutizmenen.pdf>.

8. Вольчик В.В. Институциональные изменения в контексте модернизации хозяйственных порядков / В.В. Вольчик, В.В. Кот // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2013. – Т. 5. – № 4. – С. 36-57.

9. Шаститко А.Е. Институциональная среда предпринимательской деятельности / А.Е. Шаститко // Общественные науки и современность (Стимулы, ограничения, стратегии развития). – 2008. – № 2. – С. 24-35.

10. Бережний Я.В. Проблеми та шляхи формування сприятливого інституційного середовища для підприємницької

діяльності в Україні: аналітична доповідь / Я.В. Бережний, Д.В. Ляпін, Д.С. Покришка; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 80 с. – (Сер. «Економіка», вип. 13).

11. Simon Herbert A. Models of Man: Social and Rational / Herbert A. Simon. – New York: John Wiley & Sons. – 1957. – 279 p.

12. Williamson Oliver E. The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting / Oliver E. Williamson. – New York: The Free Press, 1985. – 468 p.

13. Нуреев Р.М. Институционализм: прошлое, настоящее, будущее / Р.М. Нуреев // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 125-131.

14. Булеев И.П. Институциональные и социальные аспекты развития предприятий региона в условиях рыночных отношений // Украина и её регионы на пути к инновационному обществу: моногр. / под общ. ред. В.И. Дубницького и И.П. Булеева. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – Т. 1 – С. 211-225.

15. Булеев И.П. Капитализация и регулирование хозяйственной деятельности предприятий базовых отраслей промышленности: институциональный аспект: моногр. / И.П. Булеев, Н.Е. Брюховецкая, С.В. Богачев и др. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2010. – 556 с.

16. Булеев И.П. Забезпечення усталеного розвитку діяльності підприємств на основі управління їх капіталізацією / І.П. Булеев, Н.Ю. Брюховецька // Механізми стабілізації та розвитку діяльності підприємств: моногр. / під ред. О.О. Шубіна, Л.В. Фролової. – Донецьк: Ноулідж (Донецьке відділення), 2013. – С. 214-226.

17. Гриценко А.А. Капитализация и социализация экономики в ретроспективе и перспективе / А.А. Гриценко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2009. – Вип. 15. – С. 191-195.

18. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2002. – №11. – С. 48-55.

19. Індеси промислової продукції [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

20. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

21. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

22. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

23. Россия в цифрах-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru>.

24. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belstat.gov.by>.

25. Наявність і стан основних засобів [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

26. Індеси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

27. Індеси капітальних інвестицій за видами промислової діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

28. World Developments Indicators [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/products/wdi>.

29. Федеральна служба державної статистики Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_13/IssWWW.exe/Stg/d1/05-05.htm.

30. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

31. Энергоэффективность Украины – рейтинг энергоэффективности областей Украины. Энергоэффективность промышленности и жилого сектора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.termolife.com.ua/pages/105/>.

32. Тищук Т.А. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання: аналіт. доповідь / Т.А. Тищук, А. М. Павлова, Д.О. Махортих. – К.: НІСД, 2013. – 35 с.

33. FT500 – [Web-Source]. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/95edc490-9d61-11e0-9a70-00144feabdc0.pdf>.

34. Брюховецкая Н.Е. Капитализация предприятий и ее обеспечение на основе нематериальных активов / Н.Е. Брюховецкая // Сучасний маркетинг: стан і перспективи розвитку в Україні і її регіонах: зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – Т. XIII. – Вип. 254. – С. 75-86. – (Серія Економіка).

35. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North. – Cambridge. – 1971. – P. 5-6.

36. Янченко Е.В. Институциональный капитал как собственность государства / Е.В. Янченко // Научные труды ДонНТУ. – 2008. – Серия: экономическая. Вип. 34-2 (138). – С. 97-99.

37. Економічна енциклопедія: у трьох томах / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.

Надійшла до редакції 21.10.2014 р.